Dagsverket

DALARNAS HEMBYGDSFÖRBUND NR 4. 2016 ÅRG 34 VÄRDE 30 KR

Tema

UPPDAGAT

Kabbeka Mjölon Efterkälke Svartsenap

En välbehövlig fikapaus under regnskyddet efter väl utfört lagarbete. Bilden är tagen på Fornäs udd.
Foto: Krister Källström, Vika-Hosjö Hembygdsförening

Människors spår blir historia

”För att förstå de arkeologiska fynden är det värdefullt att samarbeta med människor med andra kunskaper och erfarenheter - vuxna och barn. Man tolkar fynden tillsammans.”

Arkeologi är en underbar vetenskap. Den skapar kunskap, som berör både vuxna och barn. Forntidens människor var inte främmande, möjligen var de lite annorlunda. Att forska är att upptäcka skillnader och likheter. Arkeologin söker kunskap genom sitt källmaterial, fornfynd, vegetationsförändringar och genom att tolka bevarade fornlämningar i landskapet. Så får vi inblick i forna människors arbete, drömmar och omsorger om de sina i gravarna. Ibland är skelett bevarade och möjliga att studera. Skador kan berätta om tungt kroppsarbete, eller en bruten underarm som läkt hos en 70-årig vikingakvinna - en vanlig fallskada även bland dagens äldre.

Arbetet med utgrävningen blir ett möte med forntida människor - deras vardag och verksamhet. För att förstå de arkeologiska fynden är det värdefullt att samarbeta med människor med andra kunskaper och erfarenheter - vuxna och barn. Man tolkar fynden tillsammans.

Gert Magnusson
Docenet i arkeologi

En arkeologisk utgrävning kan för ett barn bli en existentiell fråga. För 20 år sedan ledde jag ett projekt för en väg, där vi grävde tillsammans med barn från en närbelägen skola. En pojke grävde försiktigt i en gravgömma med många brända ben. Pojken tycke att vi dokumenterade graven fint med ritningar och fotografier. Det var fint att vi samlade in de brända benen i lådor. När gravgömman var tömd tittade han ned i gropen och utbrast - ”Men vad gör ni med själarna? Tar ni inte hand om dem?” Vi blev svaret skyldiga. Han räddade oss med orden - ”Själarna får ligga kvar och räkna bilar!” Ibland är arkeologins frågor stora och djupa, men svaren ligger i mötet med människor.

Dagsverket

Dagsverket utges av Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund och Dalarnas museum

Adress: Box 22, 791 21 FALUN,
Tel: 023-666 55 00
Besöksadress: Dalarnas museum, Stigaregatan 2-4, Falun. E-post: dagsverket@dalarnasmuseum.se
www.dalarnasmuseum.se

Ansvarig utgivare:
Christer Björklund
Redaktör: Erik Thorell
Redaktion: Bildresearch / Bildbehandling: Susanne Nyhlén
Ombrytning & Form: Anna Eriksson
Korrekturläsning: Elisabeth Thorin

Tryck: Strålins Grafiska AB. Svanenmärkt.
ISSN: 0349-6139 (tryckt)
ISSN: 2001-7049 (online)

Distribution: Dagsverket utkommer fyra gånger per år och ingår i medlemskapet i Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund. Upplaga 2100 ex. per nummer. Medlemskap i DFHF för år 2016 erhålles genom insättande av 250 kr på bg 5604-8564. Som medlem får du årsboken DALARNA, 4 nummer av Dagsverket, 20 procents rabatt på museets och hembygdsförbundets publikationer.

Annonsera i Dagsverket:
Helsida: 1.600 kr
Halvsida: 800 kr
1/3-sida: 600 kr
1/4-sida: 400 kr
1/6-sida: 300 kr
1/8-sida: 200 kr
Priser exklusive moms

Manusstopp 2017
Nr 1- 1 feb. Nr 2- 8 maj

Redaktionen förbehåller sig rätten att förkorta och redigera insända texter. I och med att material lämnas till red. godkänner upphovsmannen också att det publiceras elektroniskt. Författarna är ensamma ansvariga för sina artiklars innehåll.

Järnframställning på förhistoriskt vis. Med ett spett känner man på den avsvalnande järnklumpen. I ugnen glöder den sista kolresten. Foto: Maria Lannerbro Norell, Dalarnas museum.

"sten åldersminne"

Så nu vet jag att de stockbåtar som finns bevarade på en del hembygdsgårdar kan vara av mycket senare datum. Förra året årsringsdaterades en ”kabbeka”, som upphittats i sjön Bredflaten söder om Mockfjärd. Den visade sig komma från en femtonårsperiod mellan 1580-1595. Båten har nu tagits om hand av Mockfjärds hembygdsförening. Stockbåtarna vid Mossbysjön är nu för länge sedan borta och vilken tid de kom ifrån får lämnas till fantasin!

Erik Thorell, redaktör

När jag var barn var jag ofta vid Mossbysjön i Gustafs där mina farföräldrar hade en sommarstuga. Där fanns en badplats med härlig sandstrand vid den lilla skogssjön. På stranden mellan tallarna låg två gamla stockbåtar.
-Dom hade hittats i mossan vid sjöns andra ände, fick jag till svar på mina nyfikna frågor.
-Och dom var riktigt gamla, dom kom från stenåldern!
På Dalarnas museum har jag idag förmånen att arbeta nära ett antal mycket kunniga arkeologer. Jag har också fått privilegiet att korrekturläsa manus till årsboken 2016 - med temat Arkeologi - och genom det har jag lärt mig mycket intressant om Dalarnas forntid.

Stockbåt funnen vid Mossbysjön. Foto: Björn Hallerdt, Dalarnas museum 1956.

Johan Oskar Heinstedt (f. 1896) från Nordibyn, Äppelbo, i stockekan på Acktjärn. Bilden troligen tagen 1914 eller 1915, brevkortet som bilden är skannat från är poststämplat den 1/8 1916. Foto: A E Persson (1891-1970) , fotograf i Äppelbo.

DFHFs Årsbok 2016
ARKEOLOGI I DALARNA

Årets hembygdsbok är en efterlängtad godbit för alla historieintresserade! Här presenteras de senaste decenniernas arkeologiska rön om Dalarnas mer än 10 000 år långa historia, från den senaste istiden och fram till medeltiden. Få har skrivit om de större och längre skeendena och ingen har försökt sig på att skriva Dalarnas förhistoria. Med årets hembygdsbok kan åtminstone delar av dessa behov fyllas.

Under den långa tidsrymd som boken omfattat har cirka 350 generationer kullor och dalkarlar med skilda geografiska, etniska, språkliga, religiösa och kulturella bakgrunder mötts, stötts, blandats och tillsammans skapat liv och samhällsformer under vitt skilda förutsättningar. De är inte bara våra föregångare, utan de påverkar oss mer än vi anar. De skogsmarker som röjdes fram för bete och odling under järnåldern och tidig medeltid är i stort desamma som dagens öppna marker. Likaså många av våra byar, vägsträckningar, fäbodställen, bygder och socknar, medan andra är ännu äldre. Våra skogar är präglade av människors aktiviteter och spåren efter bosättningar, jakt och djurhållning är många. Bakom de fysiska spåren anar vi kunskaper, tänkesätt, religiösa föreställningar, organisations- och ägandeformer, metoder och tekniker som vi till stora delar använder oss av idag. Men vi hittar också det annorlunda och främmande. Det är slående hur många aktuella samhällsfrågor som har paralleller och beröringar i de förhistoriska samhällena. När vi idag diskuterar resurshushållning, livsmedelproduktion, långsiktig hållbarhet, migration och integration, maktstrukturer, könsordning, krig och konfliktlösningar bör vi titta på hur tidigare generationer förhållit sig till frågorna.

Finns till försäljning i Dalarnas museums butik.
Pris: 350:-
Medlemspris: 280:-

Stenbärare på Fornäs udd

Stenbärare i färd med att nedmontera stenröset. Foto: Krister Källström, Vika-Hosjö Hembygdsförening.

För omkring 3000 år sedan byggde människor stenmonument på Fornäs udd vid sjön Runn i Vika. Stenar samlades ihop och lades på rösen som monument över de döda. Det är i alla fall vad man trott, men säker har man inte varit, eftersom inget av dessa rösen tidigare blivit undersökt. Endast ett par sådana rösen i Dalarna har tidigare undersökts av arkeologer, och inga fynd har gjorts som har kunnat säkerställa en datering.

Den påträffade stenkistan. Foto: Joakim Wehlin

Sommaren 2015 genomfördes därför en undersökning av ett röse på Fornäs udd. Dalarnas museum samlade tillsammans med Vika-Hosjös hembygdsförening ihop en tapper skara människor för att precis som för 3000 år sedan bära sten på Fornäs udd.

Att nedmontera ett röse

På udden finns idag fem stenrösen och ett tiotal mindre gravar. Det största röset är 14 meter i diameter. Det röse vi valde för vår arkeologiska insats ligger i en sluttning ned mot sjön och är omkring 9 meter i diameter och 1 meter högt.

Med tanke på att ingen av oss hade någon erfarenhet av rösebyggande eller nedmontering av ett sådant valde vi att till en början endast lyfta av en fjärdedel av röset. Nedmonteringen skedde lagervis och de olika lagren dokumenterades med 3d-fotografering. Röset plockades av i fyra lager. Då vi märkte att nedmonteringen gick relativt enkelt valde vi att lyfta av en del till och därigenom undersöktes därför halva röset. Volymen av halva röset uppskattas till 30 kubikmeter och antalet effektiva timmar av stenplockande uppgick till 105. Stenarna var av den storleken att en person klarade av att lyfta dem och stenbärarna bestod av personer i alla åldrar.

Resterna efter en grav

Rösen likt detta innehåller vanligen en eller flera gravar som ofta är placerade i stenkistor. Den äldsta graven finns ofta centralt i röset och sedan finns ytterligare gravar i ytterkanterna. Med tanke på att vi undersökte halva röset hoppades vi därför på att finna minst en grav. Centralt påträffades inget som kan liknas vid en kista eller någon begravning. I rösets östra kant, mot landsidan, fanns dock en liten kista som sannolikt utgjort vilorum för en människa. Av begravningen fanns inget kvar idag. Att begravningen skett i en kista av denna typ talar för en datering till perioden 1100-500 f.Kr. Svaret på frågan om dessa rösens datering i Dalarna är dock fortsatt obesvarad.

> "Röset plockades av i fyra lager. ...antalet effektiva timmar av stenplockande uppgick till 105."

Joakim Wehlin
arkeolog, FD
Dalarnas museum

Att bygga ett röse

Undersökningen av röset gav inte det svar vi hoppats på, men den berättar dock en hel del om de stenbärare som varit där före oss. Röset tycks ha byggts i två omgångar. I ett första skede har röset varit flackt och sedan har det byggts på med den kupol det har idag. Denna påbyggnad kan ha skett i samband med begravningen i den stenkista som påträffades. Detta betyder att röset sannolikt började byggas för över 3000 år sedan. Undersökningen visade också att själva byggandet av röset inte tagit så lång tid. Dock behövde inte vi flytta stenarna till platsen men antalet arbetstimmar ger ändå en fingervisning om insatsen.

Spektakulära vägar i Leksberget

På Leksberget, knappt en och halv kilometer norr om Siljansfors, finns ett system av drivningsvägar för utkörning av timmer med häst. Det är i sig ingenting konstigt eller unikt. Hästen användes inom skogsbruket långt fram i modern tid. Fortfarande 1960 svarade hästarna för mer än fyra femtedelar av transportarbetet i terräng.

När man skulle frakta ut timret till uppsamlingsplatser för vidare transport drogs det fram med hjälp av hästar och slädar. Transporterna skedde vintertid, mellan Trettondagen och Vårfrudagen eller Påsk enligt flera källor. Även om det var vinter och snö så måste transportvägarna vara någorlunda jämna. Ofta försökte man lägga de så kallade vintervägarna över frusna sjöar och myrmarker. Men det var naturligtvis omöjligt att helt undvika sträckor i mer besvärlig terräng.

Efterkälken
För att klara av ojämnheter och knixar bestod slädarna av två separata delar, framkälke och bak- eller efterkälke, vilka kunde röra sig oberoende av varandra. Det är från denna bak- eller efterkälke som uttrycket ”att hamna på efterkälken” kommer. Om terrängen var extra besvärlig var man tvungen att röja bort sten, fylla ut gropar och svackor samt gräva bort knölar och tvära branter. Ett fint exempel på sådana vägar finns vid Basttjärnen norr om Dala-Floda.

Brant och stenigt
Det som gör drivningsvägarna på Leksbergets sydsida speciella är att de är anlagda i mycket brant och stenig terräng. Om man inte går på vägarna så är det nästan omöjligt att ta sig fram, också till fots. Det måste ha varit mycket besvärligt att dra ihop timret och frakta ut det. Man kan fråga sig om det verkligen var mödan värt att avverka i en sådan här otillgänglig terräng.

Stockrester
Vissa partier av vägarna som går på skrå i de steniga branterna är uppbyggda av stenar av varierande storlek. Vägbankarna är 1-2 meter breda och upptill 1,5 meter höga på den sida som vetter utåt mot branten. På kanterna ut mot branten syns ibland också rester av stockar som troligen fungerat som förstärkning och som skyddsbarriärer så slädarna inte ska halka av vägen och rasa ut för sluttningen.

"Det är från denna bak- eller efterkälke som uttrycket ”att hamna på efterkälken” kommer".

Även om promenaden runt den markerade slingan suger musten ur benmusklerna så är den verkligen värt ett besök. Vissa partier av vägarna är mycket spektakulära och man kan förundras över vilket enormt arbete som måste ha lagts ned på att bygga dem.

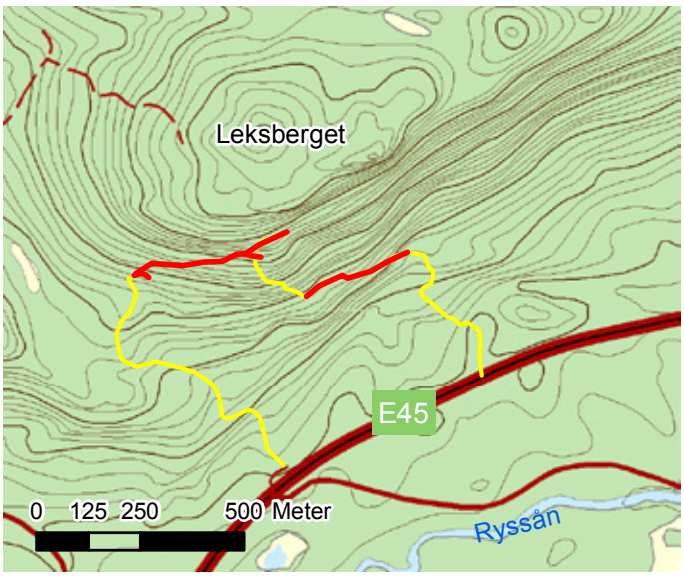

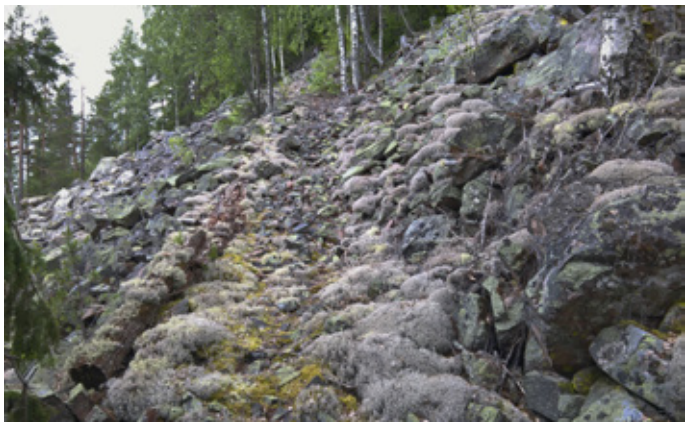

Ovan: **Den branta sydsidan av Leksberget med den skyltade slingan markerad med gult och de mest spektakulära partierna markerade med rött.**

Mitten: **Parti av vägen i den extremt steniga terrängen. Den nästan helt förmultnade stocken ligger utmed vänstra kanten.**
Foto: Greger Bennström

Nedan: **Timmertransport med häst och släde. Här ser man att framkälkens medar står snett i förhållande till timmerstockarna och efterkälken.**
Foto: Stora Ensos bildarkiv, Dalarnas museum.

Greger Bennström
arkeolog, Dalarnas museum

Sune håller koll på blåsningen som bl.a. utförs av Charlie Bergman. Foto: Maria Lannerbro Norell, Dalarnas museum.

Järn på förhistoriskt vis

Tidigt på morgonen åkte jag iväg mot Övre Gärdsjö för att på en slingrande grusväg ta mig ut på Stornäset i sjön Ljugaren. Sista biten gick jag till fots på en väl trampad stig genom skogen. Strax intill sjön och i en glänta i skogen kom jag fram till ett vikingahus! Vid stranden var det full aktivitet med att värma upp en ugn. I två dagar hade ett antal entusiastiska personer förberett det hela med att bygga upp ugnen av lera och rosta myr- och sjömalm. Nu skulle vi framställa järn som på järnåldern, för drygt 1000 år sedan.

Arrangörer och ledare för det hela var Sune och Ingrid Bergman, vilka lät bygga upp det stora vikingahuset under åren 1996-1998. Sedan dess har de haft åtskilliga pedagogiska aktiviteter där för både skolklasser och allmänheten.

"I botten på ugnen fanns en stor och glödande järnklump. Försiktigt togs den loss för att få ligga och svalna".

Blåsningen

Efter fem timmars blåsning med två handdrivna blåsbälgar och kontinuerlig påfyllning av kol och rostad malm avslutade vi det hela. Ett 20-tal förväntansfulla arbetare och åskådare följde proceduren när blåsbälgarna togs bort och ugnen sakta lades omkull. I botten på ugnen fanns en stor och glödande järnklump. Försiktigt togs den loss för att få ligga och svalna. Framöver kommer den att bearbetas av en smed. Det blir spännande att höra hur bra smidbart järn det blev av sjömalmen från Fjällgrycken mellan Ljugaren och Rogsjön.

Det är mycket värdefullt med sådan här praktisk verksamhet. När man provar gamla tekniker får man en större förståelse för hur det var att leva förr. ✥

Maria Lannerbro Norell, arkeolog, Dalarnas museum

Olle Nordkvist och Sune rostar myr- och sjömalm.
Foto: Bodil Thunholm, Rättvik.

Bodil Thunholm och Nils Saras finkrossar den rostade malmen.
Foto: Maria Lannerbro Norell, Dalarnas museum.

Fångstgropssystem i Furudal

Ett mycket långt fångstgropssystem för älg, hela 5,8 kilometer, har dokumenterats i skogarna från Tranusjön och upp mot Lindbodarna vid Oreälven. Sedan tidigare är 800 meter av systemet registrerat i fornlämningsregistret. Sammanlagt innehåller nu hela systemet 57 fångstgropar. Hälften av groparna är runda och hälften är ovala. De flesta av dem är cirka 3 meter vida och nästan 1 meter djupa och runt kanten har de en vall som är omkring 2 meter bred och 2 decimeter hög. Vi vet inte hur gammalt fångstgropssystemet är, men förmodligen från järnåldern.

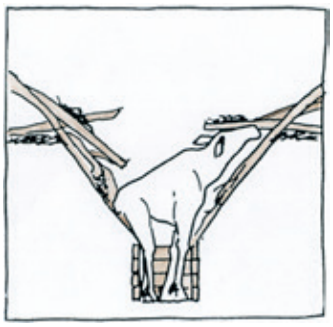

Fångstgrop i genomskärning. I botten är en sparklåda vars funktion främst var att låsa fast älgens ben, men också att hålla störarna som täckte gropvägen på plats.
Illustration: Sören Holmqvist

Det började med att jag hade ett annat fornlämningsärende uppåt Oreälven och Furudals Bruk och fick då anledning att titta på de laserskannade kartorna i det centrala och digitala fornlämningsregistret FMIS Fornsök. Av en slump såg jag två oregistrerade fångstgropar på kartan. När jag följde riktningen av dessa två gropar såg jag till slut hela det långa systemet på kartan. För att spara arbetstid frågade jag Gunnar Hagelin och Olle Nordkvist om hjälp med att reka och snitsla fångstgroparna och de ställde villigt upp. De tog förstärkning av Håkan Sand. Tillsammans gjorde de en fantastisk insats och någon vecka senare följde jag med dem ut för att dokumentera alla fångstgroparna. Följande dag mailade jag koordinater på fångstgroparna till Skogsstyrelsen och Länsstyrelsen och nu är anmälan om hela systemet skickad till FMIS Fornsök.

Maria Lannerbro Norell
arkeolog, Dalarnas museum

Olle Nordkvist, Gunnar Hagelin och Håkan Sand med hunden Stina i en av de många fångstgroparna.
Foto: Maria Lannerbro Norell, Dalarnas museum

Finnhedboplatsen med Finntjärnen i förgrunden.
Foto Fredrik Hallgren

Ett titthål i en huslämning från äldre stenålder i Älvdalen

Somaren 1997 hittade en grupp fornlämningsinventerare under ledning av Gerhard Flink en samling tidigare okända stenåldersboplatser vid Finnhed intill Rymmans sammanflöde med Rotälven. Boplatserna ligger i skogsmark, stenåldersfynden iakttogs i vägskärningar för skogsvägar och i skadorna efter markberedning. Inventerarna hittade redskap och avfall från tillverkning av redskap i sten, brända djurben, avfall från slakt och matlagning, och eldpåverkade kokstenar. Man noterade också flera vallomgärdade flacka gropar av typen boplatsvall, spår efter låga hus eller hyddor med nedgrävt golv som omgivits av en jordvall.

Redan när Finnhedboplatsen upptäcktes var den skadad av markberedning och skogsvägar. Sedan dess har fornlämningen skadats ytterligare i samband med dikesgrävning och småskalig sandtäkt. De nya skadorna drabbade bland annat en av boplatsvallarna, vilket ledde till att Länsstyrelsen fattade beslut om att en arkeologisk undersökning skulle utföras, samt att boplatsvallen därefter skulle återställas till dess skick innan skadan. Med anledning av detta utförde Stiftelsen Kulturmiljö en utgrävning på platsen under en vecka på hösten 2013.

Boplatsen

Finnhed ligger på stranden av Finntjärnen, en mindre tjärn som bildats vid Rotälvens meandrande, och som fortfarande har en förbindelse med älven i öster. Stenåldersboplatsen täcker en yta av 300 x 150 meter på heden öster om Finntjärn. Några hundra meter söder om boplatsen rinner den mindre skogsälven Rymman som sammanflödar med Rotälven en knapp kilometer längre nedströms. Finnhed är en vacker plats, men också ett strategiskt läge, både ur kommunikationssynpunkt och med tanke på fiske, jakt och samlande.

Fredrik Hallgren, arkeolog, Stiftelsen Kulturmiljövård. Foto: Tobias Mårud

Inom stenåldersboplatsen på Finnhed finns två kända boplatsvallar, den vi undersökt ligger invid skogsvägen som korsar boplatsen öster om Finntjärn, i södra änden av fornlämningen finns ytterligare en boplatsvall. Från området kring Rymmans sammanflöde med Rotälven finns ytterligare två boplatser med boplatsvallar registrerade och uppgift om en bortschaktad förmodad boplatsvall på en tredje lokal. Femton kilometer nedströms Rotälven finns en femte stenålderslokal med en boplatsvall vid badplatsen Grundsand vid Nässjöns västra strand. Det senaste året har ytter-

ligare en boplatsvall hittats i närheten av Hykjeberg, några kilometer öster om Nässjön. Boplatsvallar är kända från hela norra Skandinavien, men saknas i södra Skandinavien – där tycks bostäderna ha byggts på ett annat sätt. Gruppen av boplatsvallar längs Rotälvens vattensystem är den sydligaste kända i Sverige, vilket också gör den extra intressant.

Skrapa av älvdalsporfyr.
Foto Fredrik Hallgren

Titthålet

Fältarbetet på Finnhed hade en begränsad omfattning och utgrävningen kan närmas karaktäriseras som ett titthål, men gav ändå flera intressanta och viktiga resultat. Digital dokumentation av boplatsvallens topografi och observationer i det schakt som grävdes, bekräftar att det rör sig om en lämning av en huskonstruktion från stenålder. Förmodligen rör det sig om ett ursprungligen rektangulärt hus med nedgrävt golv, låga väggar och snedtak, omgivet av en jordvall. Husets storlek kan uppskattas till närmare 100 kvadratmeter.

Kolfjortondatering av ett förkolnat mjölon och brända djurben som hittades vid utgrävningen har visat att människor bott på platsen för mellan 9300 och 7800 år sedan. Det är inte säkert att bosättningen varit kontinuerlig, man kan ha återkommit till platsen många gånger under denna tidsrymd. Några tidstypiska fynd av stenredskap och keramik visar att platsen även besökts eller bebotts under ett skede, för omkring 5000 år sedan.

På grund av att så lång tid förflutit har nästan allting av organiska material brutits ner och förmultnat. Det vi hittar vid utgrävningen är fynd av sten, samt ett litet inslag av organiskt material som utsatts för eld, som träkol och brända ben – bränt material är mer motståndskraftigt mot nedbrytning. Stenfynden utgörs av redskap av sten samt avfall från tillverkningen av dessa. Bland stenredskapen finns skrapor för skinnberedning, en pilspets och en pilskaftsglättare, samt steneggar till knivar och spjut vars övriga delar varit gjorda av organiska material som förmultnat. Vanligaste råmaterialet är varianter av finkornig älvdalsporfyr, det förekommer också kvarts, flinta, kvartsit och sandsten. Boplatsvallen innehöll också rikligt med ”skärvsten”, eldpåverkade stenar som använts vid matlagning i eldstäder och kokgropar. Den till antalet största fyndkategorin var brända djurben, avfall från matlagning och tillverkning av redskap av ben och horn. De ben som gått att bestämma till art kommer från bäver och älg, två djurarter som än idag är typisk för närmiljön kring Finnhed. En närmare granskning av jordprover från boplatsvallen gav fynd av små förkolnade delar av insamlade bär – lingon och mjölon.

Kontakter i söder

Stenåldershuset på Finnhed har alltså bebotts av en grupp människor som livnärde sig av jakt och att samla ätliga växter. Även om vi inte hittade några bevarade fiskben vid undersökningen så tror vi också att fisket var en viktig del i näringsekonomin. Vid tiden för husets första användning för 8000-9000 år sedan var alla människor som levde i Skandinavien jägare-samlare. De yngre fynden från Finnhed, som dateras till omkring för 5000 år sedan, kommer från en period när människor i södra Sverige – upp till och med Mälardalen – börjat med jordbruk. I Dalarna och Norrland levde man dock fortsatt som jägare-samlare en lång tid. Bland fynden från denna fas finns bland annat stenredskap tillverkade av fragment av slipade flintyxor. Flintyxorna har ett ursprung bland de grupper i södra Sverige som i större eller mindre omfattning bedrev jordbruk vid denna tid, och visar på kontakter mellan fångstfolken i norr och ”deltids” bönderna i söder.

Boplatsvallen på Finnhed under utgrävning.
Foto Fredrik Hallgren

Faluns gröna historia

Falu stad har genom åren undersökts arkeologiskt vid flera tillfällen och därigenom har vi fått en ökad kunskap om dess äldre bebyggelse. Under de senaste åren har vi genom nya metoder även hittat spår efter odlingar i staden. Detta gör att bilden av livsmiljön i det äldre Falun har förändrats.

Vykort från början av 1900-talet med Hammars och dess bakgård nederst i bild. Där man ser delar av en trädgård som troligtvis är anlagd under senare delen av 1700-talet. Vykortet lånat från Björn Dybecks samling.

Inom det stadsarkeologiska fältet har det under det senaste decenniet växt fram en ny gren – Trädgårdsarkeologin. Genom att arbeta fram nya metoder och frågeställningar har odlingar av olika slag kunnat identifieras i många svenska medeltida och tidigmoderna städer, däribland Jönköping, Kalmar och Norrköping. I Falun har vi nu börjat att på ett systematiskt sätt samla in jordprover från kulturlager vid varje stadsarkeologisk undersökning. Analyser av jorden, så kallade makrofossilanalyser, kan visa på om det finns växtdelar bevarade - till exempel fröer. Resultaten kan ge ledtrådar till hur människorna som bodde och verkade i staden delvis livnärde sig.

Rostråken

Tidigare har man varit övertygad om att Falun var beroende av förnödenheter från landsbygden och att odling, såsom kål-, krydd- och trädgårdar inte fanns i staden. Man har trott att det varit omöjligt att odla i Falun under 1600-talet på grund av rostråken som uppstod när Falu gruva expanderade. I de historiska källorna finns det även några uppgifter om detta, bland annat skrivs det om Prästtäkten, området vid nuvarande polishuset, som då sägs ha blivit så påverkad av kallrostarnas rök att den inte var odlingsbar utan istället skiftades om till byggnadstomter.

Ny bild

De senaste åren har arkeologiska resultat och de makrofossila analyserna gjort att vi nu måste börja ifrågasätta den gängse bilden av det äldre Falun. Vi har kunnat se flera indikationer på att man faktiskt haft odlingar i staden under historisk tid. Analyserna visar på att det funnits kulturväxter som ofta förekommer i stadsodlingar.

Fröbevis

Vid undersökningar i Geislerska parken och vid Gamla

Humleodling på Gamla Staberg 2015. Foto: Emelie Sunding.

brandstationen har vi har bland annat funnit frön från humle. Humle är en långlivad och tålig växt som oftast använts till ölbryggning. Vid Gamla brandstationen påträffades också för första gången i Falun frön från pors. Porskryddat öl var vanligt under förhistorisk tid och medeltiden. Under senare delen av medeltiden minskade porsen betydelse som smaksättare till förmån för humlen. Vid samma undersökning hittades även frö från isop och rova. Rovan är en växt rik på näring, som går bra att lagra under vintern och isop användes både som krydd- och medicinalväxt, bland annat för att lindra tandvärk. Vid ytterligare en arkeologisk undersökning i Falun, som genomfördes på parkeringen vid gamla posten, hittades spår av odling. Bland annat fanns där fröer från svartsenap, trädgårdsmålla, fläder och hampa. Flädern användes bland annat som medicinalväxt, till exempel var den bra vid förkylning då den ansågs ha svettdrivande egenskaper. Hampan odlades främst för sina starka fibrer. Av dessa tillverkades bland annat rep, brukstextilier och tyger.

Direktiv

År 1646 antogs en ny stadsplan för Falun, i den fick gruvmätaren Tomas Christiersson tydliga direktiv av drottning Kristina. Ett av dessa direktiv handlade just om stadsodlingar. ”Tommas Christiersson skall och noga tillse, att de platser och orter, som till gårdstomter tjänliga är, inte bli till Krydd, Kåll eller Humlegårdar utdelade och efterlåtna utan till låga, sanka, som till hustomter otjänliga är, må eder till förordnas och utdelas.” Ett sådant direktiv borde inte ha varit inte nödvändigt om det inte redan fanns några odlingar i Falun.

Ljuvlig eller gruvlig odling

Genom att studera de odlade delarna av stadsrummet kan vi få en ny och delvis annorlunda bild av hur livet i det äldre Falun har sett ut. Men dessa studier är nya för Falun och det finns många grundläggande frågeställningar att besvara. Har det exempelvis endast gått att odla på den ljuvliga sidan av Falun eller fanns det odlingar även på den gruvliga? Har man följt Drottning Kristinas direktiv och förlagt odlingslotter på sankmarken vid ån istället för att använda hela tomter till odling? Och hur såg det i så fall ut innan 1646 års stadsplan? Har man odlat tobak i Falun under 1700-talet, precis som i flera andra svenska städer? Fler arkeologiska undersökningar väntar framöver, och vi hoppas snart veta mer om det äldre Faluns odlingar.

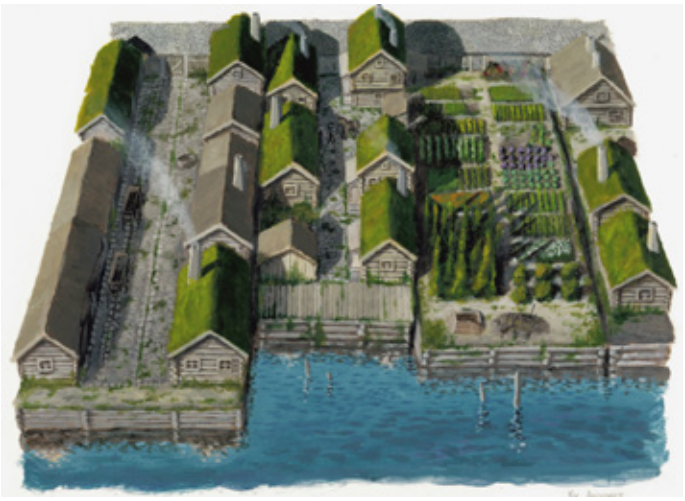

Rekonstruktion av Kv. Ansvaret i Jönköping med flera boningshus, gator och tidigmoderna trädgårdar.
Teckning & illustration Jens Heimdahl SHMM Arkeologerna

Emelie Sunding, *arkeolog på Upplandsmuseet*
Jimmy Axelsson Karlqvist, *arkeolog på Dalarnas museum*

Folkskolan fyller 175 år 2017

Den 18 juni 1842 fastställdes folkskolestadgan som var startskottet till att alla socknar på 1850-talet hade en egen skola med behöriga lärare.

Var med och uppmärksamma denna händelse under 2017. Många hembygdsföreningar och regionala förbund arbetar med barn och skola. Från och med 2017 satsar SHF särskilt på att främja denna viktiga del av hembygdsrörelsens verksamhet, bland annat genom information, studiematerial och samarbetsprojekt. Tema för SHF:s riksstämma 2017 i Bohuslän kommer att vara hembygdens barn och skola. Mer information kommer löpande via hemsidan och nyhetsbrev.

Som en del i satsningen deltar SHF i samarbetsprojektet Folkskolan 175 år 2017. Det utgår från en vandringsutställning - ”En sagolik skola - Folkskolan 175 år” - som kommer att visas på olika museer runtom i landet under 2017-2019. För genomförandet står Lärarstiftelsen i samverkan med Sveriges Museer, Sveriges Hembygdsförbund, Svenska Barnboksinstitutet och Lärarförbundet. Till utställningen kommer olika aktiviteter att knytas. Det ger en särskild möjlighet för hembygdsföreningar att visa upp samlingar och skolmuseer och berätta den lokala skolans historia, gärna i samarbete med skolan och andra intresserade aktörer. Utställningen börjar visas på Waldemarsudde i Stockholm i mars 2017 för att sedan gå vidare till andra platser. Den kommer också att finnas i digital version så den är möjlig att ta del av och anknyta till i hela landet.

Erik Thorell, *redaktör*

Läs mer:
www.hembygd.se/verksamhet/barn-och-unga/
www.mynewsdesk.com/se/lararstiftelsen/news/en-sagolik-skola-folkskolan-175-aar-186374
www.lararstiftelsen.se/
www.waldemarsudde.se/utstallningar/utstallning/2017/en-sagolik-skola-folkskolan-175-ar/

Hatt och vante funna i Faluns kulturlager

Hatten som hittades i kvarteret Bergsfogden i Falun.
Foto: Fredrik Hegert, Dalarnas museum

Det hör inte till vanligheterna att arkeologer hittar textilier vid utgrävningar. Tyger och liknande förstörs oftast när de hamnat i jorden, men i Falun är bevarandeförhållandena ovanligt bra. Det beror främst på slaggutfyllnaderna, metallerna i slaggen är konserverande.

En hatt och ett par vantar var några av de textilier som hittades 1988 vid en undersökning på Elsborg i Falun. Ett nytt hus skulle byggas i hörnet Gruvgatan/Engelbrektsgatan i kvarteret Bergsfogden. Vid undersökningen dokumenterades ett par husgrunder, ägogränser, syllstenar mer mera. Anläggningarna och de fyndrika kulturlagren bedömdes vara från tiden före stadsregleringen, det vill säga från början av 1600-talet. Hatten och vanten har daterats utifrån detta antagande.

Hatten

Filthatten påträffades i kulturlagret utanför en av husgrunderna. Hatten är mycket välgjord och har en smal och hög kulle. Det finns spår av att det suttit ett tvinnat band runt kullen. Klippmärken på hattens brätte visar att det ursprungligen varit bredare, kanske har man ”följt modet” genom att minska brättet.

Höga hattar var modernt i finare kretsar under första hälften av 1600-talet. Men uppgifter om den manliga klädedräkten i Torsång på 1670-talet visar att höga hattar då fortfarande användes av allmogen. Hatten beskrivs som svart med spetsig kulle, ¾ aln hög, alltså omkring 45 centimeter. Brättet var två till tre fingrar brett, det vill säga cirka 5 centimeter. Ju högre hatt desto förnämare. Hatten från Bergsfogden är vid jämförelse lite lägre och brättet lite bredare.

En illustration på en gruvkarta från 1683 visar bergsmän med låga och vida hattar, men där finns också en och annan gruvdräng med hög hatt. Från samma tid finns akvareller föreställande allmogen i främst Mora. De visar bland annat en man i hög hatt. Dessa bilder har förmodligen bidragit till att dalkarlar senare ofta avbildats med höga hattar, bland annat när Gustav Vasas tal till morakarlarna återges.

Vanten

Stickningens historia är dunkel, det är inte en historia som i första hand berättas. Men det finns uppgifter från flera håll att stickning förekom på 1600-talet. Ofta är det strumpor som nämns. Fingervanten som hittades vid Borns Hyttegård i Gamla Herrgården 1974 tilldrog sig därför stort intresse. Den bedömdes vara äldre än 1680 och dessutom tvåändsstickad.

Ytterligare en tvåändsstickad fingervante hittades knappt 15 år senare. Den låg i ovannämnda husgrund i kvarteret Bergsfogden. Det är en vänstervante med krage, till del stickad, till del nålbunden. Den är jämn och välstickad av Z-tvinnat garn, 50 maskor och varv på 10 centimeter. Intill fingervanten hittades ytterligare en kragdel, partiet närmast handleden är stickat och resten nålbundet. Vantarna bör ursprungligen ha varit blå.

Vantarna från Born och Bergsfogden är mycket lika från handleden och upp över handen, även om garn och sticktjocklek inte är samma. Det är nederdelen som skiljer. Bornvanten avslutas med frans medan vanten från Bergsfogden har en stickad och nålbunden krage. Kragar på vantar var modernt på 1600-talet, inte bara bland högreståndet. De redan nämnda akvarellerna från Mora visar fingervantar med krage.

Den tvåändsstickade vanten från kvarteret Bergsfogden i Falun.
Foto: KG Svensson, Dalarnas museums bildarkiv

Datering

Vanten och hatten från kvarteret Bergsfogden har nu

daterats med C14-metoden och resultaten blev inte riktigt de förväntade. Vanten är med största sannolikhet från 1700-talet, andra hälften av 1600-talet är också möjligt. Dateringar blir aldrig exakta. Den torde således inte vara så gammal som det antogs vid utgrävningen.

"Stickningens historia är dunkel, det är inte en historia som i första hand berättas".

Hatten är däremot med stor sannolikhet från andra hälften av 1400-talet eller början av 1500-talet, men den kan också vara från början av 1600-talet. Hatten har förmodligen varit i bruk under lång tid, brättet har ju justerats. Att höga hattar skulle ha varit vanliga i Falun redan på 1400-talet är däremot mindre troligt. En datering till början av 1600-talet är mer sannolikt utifrån nämnda omständigheter. Och kulturlagret och huset i Bergsfogden bör således snarare vara från andra hälften av 1600-talet.

Dateringarna har gjorts med bidrag från Dalarnas Försäkringsbolags Kulturstiftelse.

Ett av uppfordringsverken vid Kopparberget. En gruvdräng har hög hatt. Illustration av Hans Raine på den stora gruvkartan från 1683. Stora Kopparbergs Bergslags AB:s arkiv, Dalarnas museum.

Eva Carlsson
arkeolog, Dalarnas museum

En diskret politisk manifestation i Falun omkring år 1600

Keramik är i de flesta arkeologiska sammanhang den största fyndkategorin och är därmed ett av de viktigaste redskapen för att datera en plats men inte minst är det ett material som säger något om människors sociala sammanhang, kontaktnät och hur de lämningar som undersöks skall förstås i sin samtid.

Bland det stora och varierade fyndmaterialet från undersökningen, i kvarteret Västra Falun 11, förra våren finns en keramikskärva av en ovanlig typ. Den återfanns invid en spis i det norra huset på den tomt som undersöktes. Preliminärt kan vi datera denna fas av bebyggelsen och aktiviteterna på gården till omkring 1600-1620.

Falan i början av 1600-talet

Vid denna tid var Falan fortfarande en stadsdel där många personer ur handels- och bergsmannaklassen bodde. Bland de borgare som hade sina hem i Falan fram till 1630-talet fanns många med tysk bakgrund. Flera av dem var också ekonomiskt och politiskt framträdande personer i det tidiga 1600-talets Falun. Vi finner namn som Zedritz, Lohrman, Wandschier och Hille. Hans Hille fick 1622 tillstånd att hålla ”öppen källare” i Falan. Med detta menas helt enkelt utskänkningsställe. Vi kan i nuläget utifrån skriftliga källor inte namnge de som bodde på den undersökta tomten, men det arkeologiska materialet kan ge oss bra underlag för att presentera en rimlig tolkning. Det är här keramiken kommer in i bilden.

Ovanlig keramik

Kärlet i Falun är tillverkat i det kända keramikproduktionsområdet kring floden Werra i norra Tyskland. Dessa verkstäder är kända för sina väldekorerade fat och krukor i rödbrännande lergods, som exporterades runt hela Nordeuropa omkring 1550-1650. Vissa verkstäder tillverkade även kärl av en lera som gav ett vitt gods efter bränningen. Det kärl som vi fann vid spisen var gjord med sådan vitbrännande lera. Det är ett gods som är bränt i hög temperatur och liknar stengods. På insidan har kärlet en klar glasyr som ger den en gulaktig färg av själva lergodset som lyser igenom. Utsidan är mossgrön som ett resultat av att kopparoxid tillsatts i glasyren. Man kan också, trots att skärvan är liten, se att hela ytan är dekorerad. Efter mycket letande bland arkeologiska referenser blev det napp. Det finns ett relativt nytt fynd från den lilla staden Hannoversch Münden i delstaten Niedersachsen i Tyskland. Där finns fynd av sådana lergods som vårt med grön glasyr och dekor av medaljonger som efterliknar dekoren på så kallad Waldenburgkeramik från delstaten Saxen i södra Tyskland. På ett sådant stengodskärl kan vi se en

Den gröna keramikskärvan som ingick i fyndmaterialet i kvarteret Västra Falun 11.
Foto: Mathias Bäck

Dagsverkets redaktion tar tacksamt emot årsskrifter och andra publikationer från hembygdsföreningar och skribenter runt om i Dalarna. Vi anmäler så många som möjligt i tidningen och lämnar dem därefter till Dalarnas museums bibliotek.

Landet formas

SKINNAREBYGD 2015

Malungs Hembygdsförening 2015. 248 sidor

Årets bok har 14 artiklar med varierande innehåll. Där finns en utredning om tre generationer av prästsläkten Godenius verksamma i Malung. Vi får också läsa om pigan Marits tragiska öde som bevarats tack vare en ristning på läktaren i Öjekapell. Erikjansarnas utvandring till Bishop Hill får ytterligare kartläggning. Boken innehåller även en fängslande berättelse om hur postväsendet kom till Malung 1852.

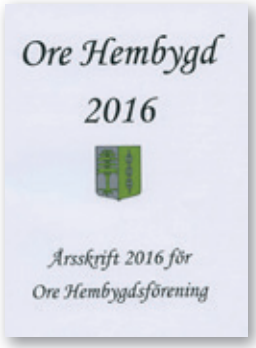

ORE HEMBYGD

Årsskrift 2016 Ore Hembygdsförening. 35 sidor

Årets bok innehåller som vanligt en redogörelse för verksamheten. Vidare finns artiklar om översvämningen 1985, om återflyttning av fäbodhus, om sjökapten Miltopaues, en vykortsutställning, några bilder ur Erik Hagas samling, om rödlistade lavar och en inventering av band till Oredräkten.

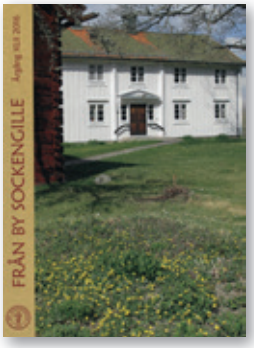

FRÅN BY SOCKENGILLE

Årgång XLII 2016. By sockengille. 80 sidor

Hundraårsminnet av vårfloden 1916 uppmärksammas på många håll så även i denna årsskrift. Innevånarna i soldattorpet Tommesbo beskrivs liksom torpets sista innevånare, hushållerskan Brask-Anna. Vi får också veta hur sockengränsen förändrats genom tiderna. Sommarutställningen med anledning av Södra Dalarnas Hemslöjdsförenings 100 års jubileum beskrivs i ord och bild.

MARNÄSPOSTEN

Ludvika Gammelgårds Nyheter. Nr 50 – 2016. Ludvika Hembygdsförening.
20 sidor

I tidskriften får vi en redogörelse för Ludvika loppets historia mellan 1923 och 1954. Gamla seder och föreställningar skrivet av folklivsforskaren Louise Hagberg på 1920-talet finns också med liksom en berättelse från om Herrgårdsfolkets julfirande i Bergslagen som det återges i amiral Carl Tersmedens dagbok från 1740-talet.

HÄSTBERG

Årsskrift 2016. Tuna–Hästbergs Hembygdsförening.
37 sidor

Hur det var att vara ung i Tuna-Hästberg på 1950-talet beskrivs utförligt i text och bild i årets skrift. Asylboendet vid före detta Turiststationen liksom skogskörning med häst uppmärksammas. Vi får också ta del av det glädjande beskedet att Länsstyrelsen kommit med ett preliminärt förslag till bildande av naturskydd för den så kallade Tures äng som nu hävdas av hembygdsföreningen.

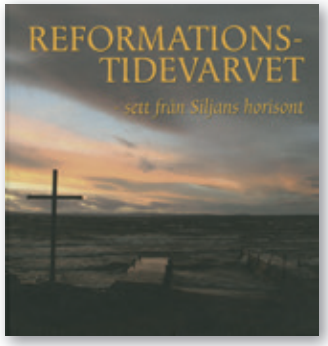

REFORMATIONSTIDEVARVET

-sett från Siljans horisont
Sune Garmo 2015
48 sidor

Reformationen innebar ett startskott för den svenska välfärdsstaten. Men det var en långdragen process med uppror och konfiskationer. Dalarna blev ett centrum för det folkliga motståndet mot Gustaf Vasas regim. Boken ger en fördjupad bild och visar på flera perspektiv på den nya kungamakten. Vi får också en detaljerad redogörelse för vad som konfiskerades av sockenkyrkornas klockor och silverföremål.

DEN SVENSKA SOCKNEN

Riksarkivets årsbok 2016.
255 sidor

Socknen vars sedan medeltiden den administrativa enhet som organiserade Sverige och den utgjorde landsbygdsbefolkningens hembygd. Socknarna tillhör våra äldsta kulturminnen. De är också betydelsefulla för hembygdsrörelsen, och idag är denna rörelse deras främsta förvaltare. Vi får veta hur socknarna uppstod, vad vi kan lära om gamla kartor och ortnamn.

SOOL-ÖEN 2016

Sollerö hembygdsförening 2016. 160 sidor

Årets hembygdsbok från Sollerön ger oss en brokig blandning av gammalt och nytt. Vi får läsa om kultplatser under yngre järnåldern och tidig medeltid, likväl som om fotboll i folkvandringstider. En beskrivning av hur Sollerön återigen har ett herrfotbollslag på plan tack vare tack vare ett samarbete med Gesundabergets flyktingförläggning. Ett namnbyte belyser en tid där prästens obyråkratiska inställning löste många förväxlingar.

Hembygdens helg på Skansen!

Martin Liljedahl överräcker en Våmhuskorg till kulturminister Alice Bah Kunke.
Foto: Erik Kajander

Dalarna representerades av Våmhus hembygdsförening som ställde upp med tre hårkullor och tre korgmakare klädda i dräkt. Deras hantverksdemonstration blev mycket uppskattad av besökarna. På lördagen besöktes Skansen av elvatusen personer. Söndagen bjöd på något sämre väder men det kom ändock femtusen besökare.

Lördagskvällen var festkväll på Galejan med temat - ”En kväll i Folkparken” - där det bjöds på musik, mat och dans. Till den högtidligare delen hölls tal av Prins Carl Filip och Prinsessan Sofia delade ut diplom till de tre föreningar som tilldelades utmärkelsen ”Årets Hembygdsförening”. Talade gjorde också Skansenchefen John Brattmyhr och Sveriges Hembygdsförbunds ordförande Birger Svanström m.fl. Helgen blev ett mycket lyckat och uppskattat evenemang där många kontakter knöts och erfarenheter utbyttes.

De medverkande slöjdarna från Våmhus var: Anna Krång, Eva Svensson, Gerd Dahl, Erik Kajander, Jan Matsson och Martin Liljedahl.

Höstfest på Rommehed

Lördagen den 3 september arrangerade Dalregementets museer och Föreningen Rommehed tillsammans med Dalarnas Hembygdsförbund traditionsenlig Höstfest, denna gång på Rommehedslägret i Stora Tuna.

Dagen samlade ett åttiotal medlemmar som fick del av Dalregementets och Rommehedslägrets historia genom Jan-Ola Nyströms föredrag. Olika lägersignaler presenterades av Roland Lindberg i Officerssalongen, där det även serverades lunch och kaffe. Visning av muséet och lägerplatsen ingick också under sakkunnig ledning av Sten Bergman och Jan-Ola Nyström. Kompanifanorna visades upp samtidigt som Jan-Olof Montelius berättade om fanornas och militärboställenas historia. Deltagarna fick även en presentation av den kommande boken "Massakern på Norrmalmstorg" av författaren Claes-Göran Bergstrand. Dagen avslutades med att Curt Holgersson framförde dikten "Tuna ting".

Kanna från Raeren som visar de sju kurfurstarnas vapen, 1603. Lägg märke till den gröna skärvan som är placerad på kannans mönster. Germanska Nationalmuseum i Nürnberg

medaljong med samma motiv som det vi funnit i Falun. Alla förstår vid det här laget att detta är en statussymbol. Vid närmare efterforskning visade det sig att denna ”medaljong” föreställer en vapensköld.

Kurfursten av Saxens vapen. Coat of Arms of Electoral Saxony. In: Theatrum Saxonicum (Volume 1).

Det är kurfursten av Saxens vapen vi ser på kärlet från Västra Falun. Symbolen kom under tidigmodern tid att användas som dekor på högkvalitativa exklusiva stengodskärl. Det finns stop som är dekorerade med en runt kärlet löpande fris med Tysklands samtliga sju kurfurstars vapen.

Hur ska vi tolka detta fynd från en tomt i Falun?

Fynden från Münden dateras till perioden 1609-1617, vilket stämmer exakt med vår datering i kvarteret Västra Falun 11. Utifrån ett större nationellt och internationellt perspektiv kan vi konstatera att människorna på de stadsgårdar vi undersökt i Falun levde under en tid när landet var inblandat i det trettioåriga kriget. Det var grovt förenklat ett krig med religiös prägel där katolska företrädare kom att stå mot reformistiska protestanter. Kurfursten i delstaten Saxen var politiskt förbunden med den protestantiska sidan, vilket innebär att hans vapen blev en tydlig symbol för den protestantiska sidan.

Den samlade fyndbilden från undersökningen i Västra Falun våren 2015 talar för att det under 1600-talets första fjärdedel bott en borgare med utländsk härkomst på tomten. Troligen rör det sig om en tysk eller holländsk familj. Bland fynden finns t.ex. osedvanligt många tidigt daterade kritpipor från Holland och klädesplomber av bly med ett stadsvapen som sannolikt kommer att visa sig representera en tysk eller holländsk stad. Det skulle exempelvis kunna vara den ovan nämnde Hans Hille som vi vet handlade med Holland. Kanske det lysande gröna stopet som vi återfunnit fanns på någon hylla i krogen eller hemmet. Ägaren till denna keramik visar således på ett tydligt sätt ett ställningstagande för den protestantiska sidan - samma som Sverige.

Vi kan avslutningsvis konstatera hur ett till synes obetydligt litet keramikfragment kan ge oss underlag för att komma riktigt nära människorna som bodde på denna tomt i ett expanderande Falun. Arkeologin är ett skarpt redskap för att förstå hur människor levde i en tidigmodern stad och hur de använde den materiella kulturen för att, som i det här fallet, signalera politisk tillhörighet.

***Mathias Bäck** arkeolog, specialist på analyser av keramik.*

B SVERIGE PORTO BETALT

BEGRÄNSAD EFTERSÄNDNING
Vid definitiv eftersändning återsänds försändelsen med nya adressen på baksidan (ej adressidan)
DFHF, Box 22, 791 21 Falun

Folkskolan 175 år 1842-2017

Nästa nummer av Dagsverket "Tidsresan"
Manusstopp 1 februari 2017

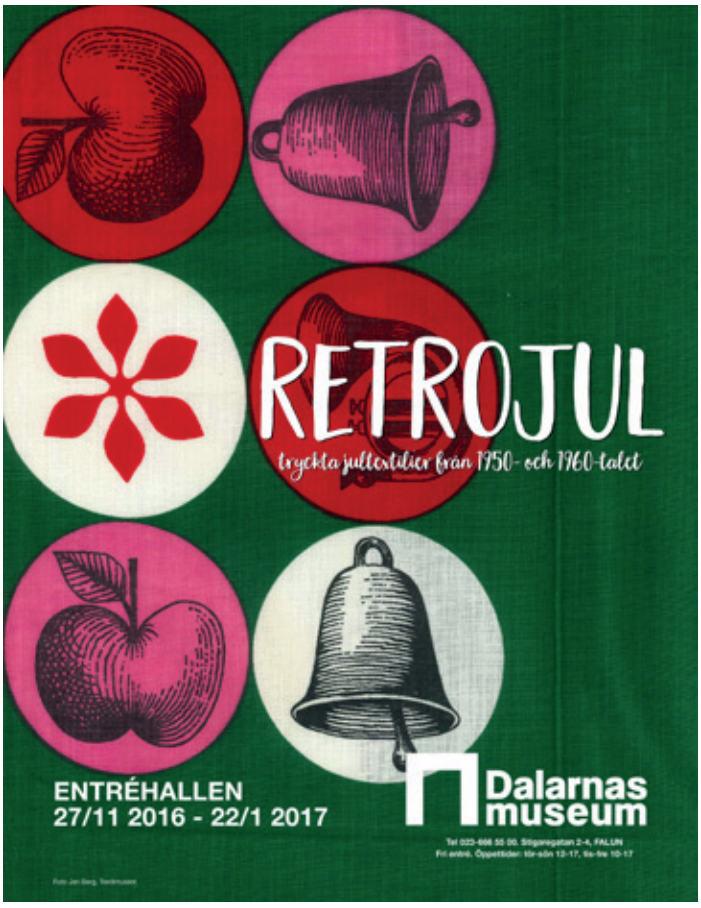

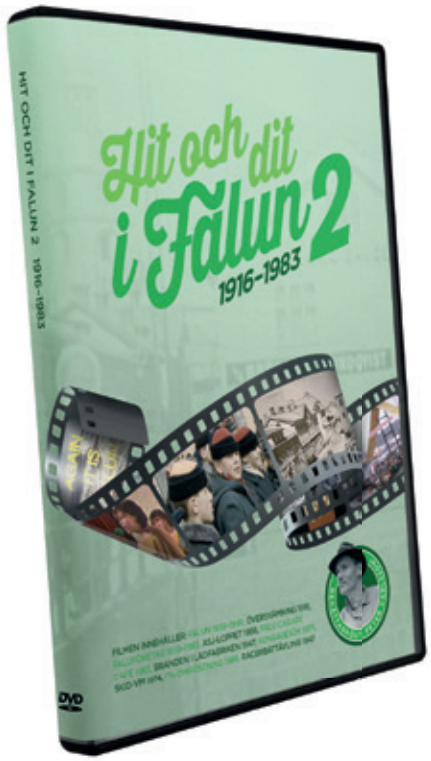

Ny film!
Hit och dit i Falun 2 1916-1983
Finns till försäljning från december.

Kaosväder - Vintern slår till!

Så brukar det låta på kvällstidningarnas löp. Tipsen nedan hjälper dig att skydda kulturarvet i vinter:

Håll koll
Regelbunden tillsyn är A och O, särskilt vintertid. Tänk på att tillsyn efter en storm eller köldknäpp är lika viktig som under. Det är först när det tinar man märker om något fryst sönder.

Brrrr!
Ha en underhållsvärme på minst 15° i byggnaderna. Om kranar är belägna mot yttervägg, öppna skåpluckor för att öka cirkulationen.

Bara vanligt vatten...
Om lokalerna ska kallställas stäng av och töm systemet på vatten både ute och inne. Häll glykol i toalettstolarna för att minimera risken för sönderfryst porslin.

Snökaos!
Förbered er så ni vet vem som ansvarar för snöskottningen om det blir en snörik vinter. Förebygg förödande snöras genom att hålla efter taken. I fastighetsägaransvaret åligger det er att förebygga snöras, avlägsna istappar och halkbekämpa.

Varde ljus
Står adventsmys med levande ljus och eldning i öppna spisen på schemat? Kanske kombinerat med halmbockshantverk? Se till att ha fungerande brandsläckningsutrustning nära tillhands. Och en torkande julgran, den brinner bättre än fnöske...

HEMBYGDSFÖRSÄKRINGEN
Östra Långgatan 30a
432 41 VARBERG
Tel. 0200-22 00 55
hembygdsforsakringen@hembygd.se
www.hembygd.se